

Fra heftesubskriptionens tid

Konkurrence på bogbind ca. 1899-1912

Af forskningsbibliotekar, cand.mag. Harald Ilsøe

Tager man "Nordisk Boghandlertidende" for sig og bladrer f.eks. lidt i årgangen for 1899, finder man snart ud af, at handelen med bøger ved århundredskiftet havde nogle særtræk, som adskiller den fra i dag. Det nordiske i titlen kom sig væsentlig af, at bladet løbende bragte ugentlige fortegnelser over bøger udkommet i Danmark, Norge og Sverige, men hovedparten af stoffet var dansk, meddelelser af interesse for danske boghandlere og alskens annoncer fra danske forlag, boghandlere og bogbindere. I den danske bogfortegnelse for ugen fra 6. til 12. januar ser man så bl.a. følgende udkommet:

Allers illustrerede Konversationsleksikon, 380. Hefte på 16 tospaltede sider (Allers Forlag)

H.C. Andersen: Udvalgte Skrifter, 6. Hefte på 96 sider (Gyldendal)

A. Dumas: Tyve Aar efter, 31. Hefte på 16 sider (A. Christiansen)

H. Ibsen: Samlede Værker, 19. Hefte på 96 sider (Gyldendal)

Kirke-Leksikon for Norden, 13. Hefte på 48 spaltensider (Jydsk Forlagsforretning)

Jafet og Mr. Midshipman i en udgave af Marryats Romaner, 26. Hefte på 16 tospaltede sider (A. Christiansen)

V. Møller: Verdenslitteraturens Perler, 17. Hefte på 48 sider (Jydsk Forlagsforretning) og

Østergaard: Vort Folk i det 19de Aarhundrede, 33. Hefte på 32 sider (Gyldendal).

Ialt 8 af 23 bøger registreret i denne januaruge udkom i hefter, og det var ganske karakteristisk for tidens udgivelsespraksis, hvor salg af værker og bøger i heftesubskription var et dominerende træk i forlagenes salgsteknik. Bedst kendt står for eftertiden Ernst Bojesens store billigbogsforetagende

"Frem", der startede som ugeblad 1897 og omfattede egentlig subscriptions af en 4-5 bøger om året med skønlitterært eller populærvidenskabeligt indhold. "Frem" nåede i løbet af et par år op på ca. 100.000 abonnenter og førte til, at Gyldendal så sig nødsaget til at tage konkurrencen op. Det skete bl.a. fra 1899 med "Gyldendals Bibliothek", der på lignende vis for en billig penge bragte dansk, senere også nordisk skønlitteratur ud til en skare af abonnenter i egentlige hefter. Oplaget var mindre, men bestemt ikke ringe. I Gyldendals serie udkom der ca. 9-10 bøger om året, hver i et gennemsnitligt oplag på omkring 25.000 eksemplarer.

Når sidste hefte af en subscriptionsbog var modtaget, opstod der behov for en samlet heftning eller indbinding, og her kom bogbinderne ind i billedet. Fra midten af 1800-tallet havde de såkaldt komponerede bind været på mode, dvs. industrielt fremstillede shirtingsbind med presseforygldt eller farvepræget udsmykning, hvori bogblokkene ved en simpel proces blev op-hængt. De større bogbinderne kunne så tilbyde enten partier af indbundne bøger til forlagene og boghandlerne eller til andre bogbinderne partier af løse komponerede bind beregnet til bestemte efterspurgte værker, lige til at sætte om bøgerne. I samme årgang af "Nordisk Boghandlertidende" averterede f.eks. *hofbogbinder Carl Petersens enke* med indbinding af Carsten Hauchs værker i "Franskbind med komponeret Ryg" (ryggen afbildes), og fra *Immanuel Petersens kommissionslager* af indbundne bøger kunne man bl.a. erhverve "Lemche: Folkets Synder" indbundet i komponeret shirtingsbind for 1,75 kr., bindet løst for 85 øre, eller hvis man ønskede en Goldschmidt indbundet: "Løse Rygge til Goldschmidt à 0,75 netto"! Og bogbinderfirmaet *Petersen & Petersen* lod meddele, at "'Frem" indbindes som sædvanlig hos Petersen & Petersen, St. Kongensg. 40".

Der var i sidstnævnte tilfælde utvivlsomt tale om det af forlaget komponerede seriebind med billedet af en ung mand øsende af en kilde, for sammen med Jacob Baden blev Petersen & Petersen udtrykkeligt anbefalet af Ernst Bojesens forlag til indbinding af Frem's bøger. Men Petersen & Petersen (herefter P & P) så netop ved denne tid sin chance for at udnytte subscriptionskonjunkturen til egen fordel. Mens en af Immanuel Petersens satsninger var at etablere et lager af indbundne bøger, som forlagene ikke selv lod indbinde, tog P & P konkurrencen op med forlagene ved at fremstille alternative bogbind til bøger i Frem's, Gyldendals og andre serier. Det følgende år oplyste firmaet i en annonce i "Dansk Bogbindertidende" bogbinderkoleger om, at "Vi have nu lavet nye Bind til samtlige i "Frem" udkomne Bøger. Alle Bind er forskellige, saa at hver Bog faar sin Farve og sin særegne Komposition". Og 1901 falbød P & P som et alternativ til forlagsbindene originale komponerede bind til både Frem og Gyldendals Bibliothek: "Hvert

Bind har sin særegne Komposition, og alle de nyere Bind ere tegnede af saa fremragende Kunstnere som Peter Johansen, Joachim Skovgaard, Poul Stefensen og St. Ussing. - Paa Bindene til "Gyldendals Bibliothek" anvendes kun ægte Guld og Farver. De nyere Frem-Bind udføres i Metal- og Farvetryk".

Konkurrencen foregik som fremgået på udseende og kvalitet, ikke på pris, for P & P satte nøjagtig samme pris på sine bind som forlagene, og det dobbelt-petersenske initiativ giver den simple forklaring på, at en række seriebøger udgivet ca. 1899-1912 forefindes i to-tre forskellige standardindbindinger. Biblioteksbenyttere vil af gode grunde sjældent træffe på dem, fordi bibliotekerne jo betjener sig af mere solide biblioteksbind, her på stedet også fordi bind ikke falder under pligtafleveringen, der er basis for bl.a. Det kongelige Biblioteks danske samling. Men man støder stadig på de originale bind i antikvarboghandelen, og ad antikvarisk vej eller ved gaver har Det kongelige Bibliotek siden 1920'erne søgt at opbygge en repræsentativ national bogbindssamling, hvori også bind fra denne periode kan findes. Sammen med et lille rids af P & P-bindenens historie præsenteres til almindelig beskuelse nogle af de bind, der kappedes om publikums gunst. Det gøres med det nødvendige forbehold, at en sort/hvid gengivelse selvsagt ikke lader det væsentlige element, som farverne udgør, komme til dets ret. Bindene i Fremsserie måler ca. 21,9 cm i højden, i Gyldendals ca. 17,8 cm.

Ligesom forlagene måtte P & P henvende sig til boghandlerne, hvor folk kom og valgte bind, men de løse bind blev også leveret direkte til bogbinderne, der så blot var bundet til at indbinde seriebøgerne til den nu engang af forlagene bestemte pris. Det gik ikke af helt uden gnidninger, for bogbinderne var noget brøstholdne over de således fastlåste rammer, men P & P lancerede ikke uden held sine bind som et led i bogbinderiernes kamp mod forlagenes egen og stigende bindfabrikation. Det gamle håndværk baseret på håndværkernes egne indkøb og anvendelse af stempler m.v. var ikke leveringsdygtigt på samme lave prisniveau som leverandørerne af de præfabrikerede, pressetrykte bind, og P & P kunne uimodsagt argumentere med, at et industrielt fremstillet bind efter en førsterangs tegning var mange gange at foretrække frem for det, der tilsvarende kunne blive råd til at levere ved håndarbejde.

P & P var såvidt ses det første bogbinderi, der konsekvent tog anerkendte - ældre og yngre - kunstnere i sin tjeneste til tegning af massebind og samtidig som et fast led i firmaets salgsfremstød reklamerede med de anvendte kunstneres navne. På de fleste bind i "Gyldendals Bibliothek", som der i det hele blev gjort mere ud af end Frembindene, blev kunstnernavnet som oftest

anbragt i blindtryk nederst på bagsiden af bindet, hvis signaturen da ikke indgik i bindtegningen. Foruden løbende annoncer er hovedkilden dog under alle omstændigheder de kataloger over "Komponerede Bind og Rygge", P & P udsendte til bogbinderne, med opregning af hvert enkelt bind og dets kunstner, både seriebind og andre. Katalogrækken er ukomplet bevaret i Danske Afdelings samling af småtryk, men i en bevaret Katalog nr. 7, September 1909, findes en rigt illustreret oversigt over bindproduktionen fra slutningen af 1890erne og fremefter. P & Ps bind adskiller sig normalt fra forlagsbindene ved midt på bagsiden af bindet at bære et "Petersen & Petersen" i blindtryk, og når det er tilfældet, kan man uden videre gå til katalogen, slå op og få nærmere besked.

P & Ps virksomhed faldt i en tid, da bogbinderne gik fra guldets, sådan at forstå, at de indtil begyndelsen af 1890erne dominerende forlagsbind med motiver og forsiringer i pressetrykt guld gik af mode. Det holdbare ægte guld var desuden blevet dyrt, og selv om guldets eller dets erstatningslegeringer ingenlunde forsvandt fra bindene, trådte andre virkemidler i forgrunden. F. eks. tyede man til at oplæbe eller indfælde et reproduceret billede på bindets forside (se illustration Anton Nielsen), eller der blev arbejdet med iøjnefaldende dekorationer i flere farver, ikke uden indflydelse af den nye art-nouveau eller jugendstil. Holdt som bevidste pasticher har P & P kun undtagelsesvist fremstillet et par Heiberg-bind med løvomkranset lyre i guldtryk. P & P gav vistnok kunstnerne ret frie hænder, i det mindste blev mange forskellige kunstnere sat på opgaven og boltrede sig i naturalistisk, symbolistisk eller rent dekorativ retning. For at nævne nogle stykker: Th. Bingesbøll, G.A. Clemens, Erik Henningsen, Gudmund Hentze, August Jerndorff, Johan Rohde, Harald Slott-Møller, Joakim Skovgaard, Stefan Ussing og Siefried Wagner. Den meget benyttede Ussing blev også sat til at tegne bind til "Børnenes Bog-samling", i 1909 nået op på 30 bind.

Af de to Petersen'er, Thorvald og Niels, har sidstnævnte fortalt om samarbejdet med makkerparret Skovgaard og Bingesbøll. Det begyndte gerne sådan, at Bingesbøll, mellem venner kaldt Bølle, lagde an med at skitsere kompositionen med en ramme. Skovgaard fulgte derpå op med sin tegning, hvorpå udkastet gik frem og tilbage mellem de to kunstnere, indtil begge var tilfredse. Samarbejdet førte bl.a. til bindet om Frem's udgave 1902 af Morten Pontoppidans Lutherbog, der blev udsmykket med et tegnet Lutherportræt af Skovgaard i kraftfuld Bingesbøllramme, som bogbinderfirmaet så iøvrigt valgte farver til. Det er en fornøjelse at se på og står milevidt over forlagsbindet, men er som de fleste af P & Ps Frem-bind ikke signeret. (En gengivelse af bindet findes f.eks. i Bogvennen 1927, s. 29, af den sort/hvide grundtegning sammesteds 1938, s. 49).

Til Skovgaards Johs. Ewald-bind i Gyldendals Bibliothek 1904 knytter Niels Petersen denne smukke baggrundshistorie:

"Vi fik samme Aar en Tegning til Johannes Ewalds Udvalgte Skrifter. Bindet havde et Ewald-Portræt paa Midten og uden om det var Siden fyldt med et Bladhang, hvori der sad fire dejlige Fugle, saadan som Skovgaard kunde tegne dem. Da jeg bemærkede, at det var en smuk Idé, sagde Skovgaard: 'Ja, jeg kom til at tænke paa Rungstedts Lyksaligheder

I kølende Skygger

I Mørke, som Roser udbrede

Hvor Sangersken bygger

Og kvidrende røber sin Rede'.

Saadan laa der mange Strofer og vibrerede i ham.

Jeg følte mig overbevist om, at den Tegning var gjort af ham alene, men paa en Bemærkning derom, sagde han: 'Nej, Bølle har lagt Bladene!'" (Bogvennen 1938, s. 44).

Ved sin kunstneriske linie og ved brug af gode materialer lykkedes det hurtigt P & P at sikre sig sin andel i bindhandelsmarkedet, og der blev trods beskedne avancer en god forretning ud af seriebindene. I begyndelsen af 1902 var bogbinderiet nået til at producere bind nr. 50 i de to serier tilsammen og kunne tillige reklamere med, at flere af bindene var fremstillet i nye oplag, altså var blevet solgt over forventning (Nordisk Boghandlertidende 1902, s. 29). Ca. 1902-03 opgav Gyldendal at fremstille bindene i sit Bibliothek med serieangivelsen på forsiden, og det kan vist roligt antages, at de mere spændende bind, forlaget derefter begyndte at producere, til dels med kunstnersignatur, var foranlediget af den fra P & P påførte konkurrence.

Om Gyldendal og Bojesens forlag, der blev sammensluttet 1903, har brugt andre midler at bekæmpe bogbindskonkurrenten med, må her være et åbent spørgsmål. Noget tyder imidlertid på, at det blev tilfældet henimod efteråret 1909, hvor Gyldendal satte prisen på indbinding og løse bind ned, samtidig med at det i bedste P & P-stil begyndte at reklamere for forlagets egne komponerede bind i serien med angivelse af de enkelte kunstnere: "Alexander Kielland: Sne og St. Hans Fest (Graagrønt Bind med Tryk i 4 Farver og Guld. Komponeret af A. Thornam)" - "Henrik Pontoppidan: Isbjørnen og Rødhætte (Orange Bind med Tryk i 2 Farver og Guld. Komponeret af Hans Tegner)" etc. P & P selv var ikke i tvivl om, at prisen blev trykket. De følte sig alvorligt trængt og lod følgende kollegiale opråb indrykke i "Dansk Bogbindertidende" okt. 1909:

"*Hold Prisen!* I Anledning af alle de forskellige Prisnedsættelser paa Indbindingen af "Gyldendals Bibliothek" meddeles, at Prisen paa Indbinding i

vore Bind uforandret er 90 Øre, derimod har vi forhøjet Rabatten paa fremtidigt udkommende løse Bind til 33 pCt., saa at Nettoprisen for disse Bind kun bliver 40 Øre.

Vi antager ikke, at nogen af vore Kolleger ønsker at indbinde "Gyldendals Bibliothek" billigere, og vi haaber, at de alle vil støtte os i vore Bestræbelser paa at fastholde en nogenlunde anstændig Pris. *Petersen & Petersen.*"

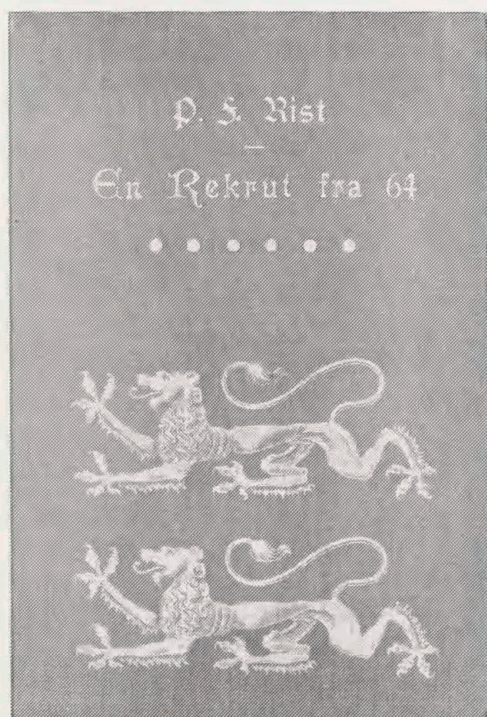
Afgørende for at P & P efterhånden opgav konkurrencen var dog nok, at heftesubskriptionens tid var ved at rinde ud. Gyldendal leverede stadig biblioteket til de gamle abonnenter i hefter, men gik ellers over til distribution i "hele" bøger, indtil afslutningen kom 1916. Efter 1910 træffer man mindre hyppigt på P & P bind i Gyldendals Bibliothek, og formentlig ophørte fremstillingen sidst i 1912, så det kun er de første to tredjedele af den hele række på knap 200 bind, der forekommer i alternative P & P bind. Det yngste bind, som det er lykkedes at finde, gælder Clara Tschudis "Augusta" fra efteråret 1912 (binddekoration tegnet af Axel Hou, medindbundet omslag tegnet af Gerda Wegener). Men P & P klarede sig endda. De havde flere jern i ilden, og da det nystartede Martins forlag 1908 begyndte udsendelsen af sine uindbundne billigbogsserier, var P & P der som en mis og fremstillede standardbind til Halvkroneudgaverne, Standard-udgaverne og hvad de nu hed, alle i enkelt udstyr med forgyldt forsidesidetitel i ramme tegnet af Bingesbøll. Senere slog firmaet sig på salmebogsbind, men det er en helt anden historie.

Ønsker nogen nærmere besked om bindfremstillingens teknik og æstetik, kan der henvises til den letlæselige oversigt, P & P udgav 1929 med titlen "Forlagsbind" (93 sider, illustreret i sort og farver). "Forlagsbind" findes også trykt i en forkortet version (uden illustrationer) i Aarbog for dansk Bogtryk 1929, s. 99-117. Forfatteren angives her at være Niels Petersen.

Frem's Folkeudgave 1899, illustreret af Frants Henningsen, i seriebindet tegnet af Knud Larsen. Bindene kunne være røde eller grønne. Dette er grønt, billedet af den unge mand, der øser af kundskabens kilde er sort, mens ornamenten og forsiden ligesom rygtitel er trykt i guld.

Forlagsbindet til bogen i almindeligt salg er i blå farver med Frants Henningsens soldat i sort og forside- og rygtitel i guld. Kompositionen er nederst i titelrammen sig-neret FK = Fritz Kraul.

P & Ps tilsvarende bind med Slesvigs to løver og titelfelt i guld findes både i blå og lys grøn farve. Når firmaet intetsteds angiver kunstneren, må det skyldes, at bindet er tegnet i firmaet selv, formentlig af en af indehaverne, Niels eller Thorvald P.

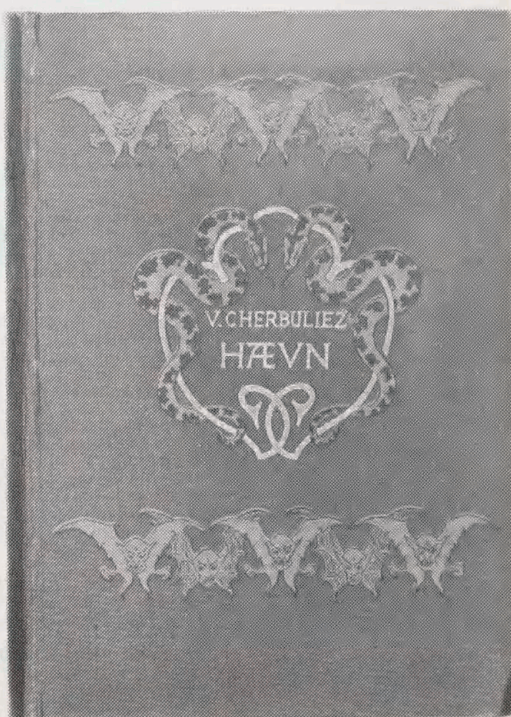

Cherbuliez i Frels udgave 1902, illustreret af Eigil Petersen. På forlagsbindet gengives en af hans tegninger. Tegning og streger er sorte, titel øverst til venstre trykt med guld, farven på det kraftige bind med skråkant grå.

Cherbuliez var fransk-schweizisk forfatter og skrev en række romaner, hvoraf de fleste blev oversat til dansk. Herman Bang har skrevet et anerkendende forord til udgaven.

Mens forlagsbindet giver indtryk af en fransk boulevardroman, er uhyggemotivet fremtrædende på bindet fra P & P. Stefan Ussing har på grøn bund tegnet symbolske flagermusagtige væsner og slanger, der snor sig om titelrammen. Farver i gult og sort, titlen og dens ramme i guld.

Forlagsbindet til Frem's udgave 1904 af en af den svenske opdagelsesrejsende Sven Hedin's bøger. Bindet er let brunligt med indrammet tegning i sort, gråt og grågrønt, der angiver det eksotiske rejsemotiv. Den er udført af SO = Sigurd Olrik.

P & Ps bind til samme udgave er et grønt lærredsbind med præget tegning i hvidt, rødt og blåt af Harald Slott-Møller. Den tilslørede kvinde udtrykker det hemmelighedsfulde Østen og vinder i prægningens ved, at forsides titel er udeladt.

GYLDENDALSKE BOGHÆNDEL

Et ældre bindeksempel: Anton Nielsen i folkeudgaven 1897 med en fortællende tegning, nederst signeret KL = Knud Larsen. Som det ofte var skik produceredes bindet i forskellige farver. Dette er set i gråt, gult og rødt. Tegningen er holdt i sort til gråt med gullige og grønne toner. Titlen er i guld, forlagsangivelsen sort.

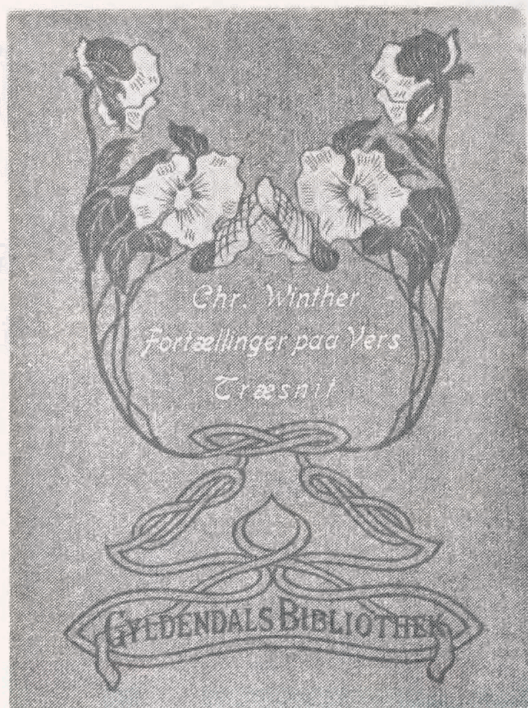
ANTON NIELSEN
FRA LANDET

Forlagets bind til udgaven i Gyldendals Bibliothek 1902. Det er brunt med en stiliseret kirke i hvidt, træer og forgrund grønne, ornamentstreg sort. Uidentificeret kunstner (Kr. Kongstad?). Serietitlen står med sort, men er udeladt i et senere oplag af bindet.

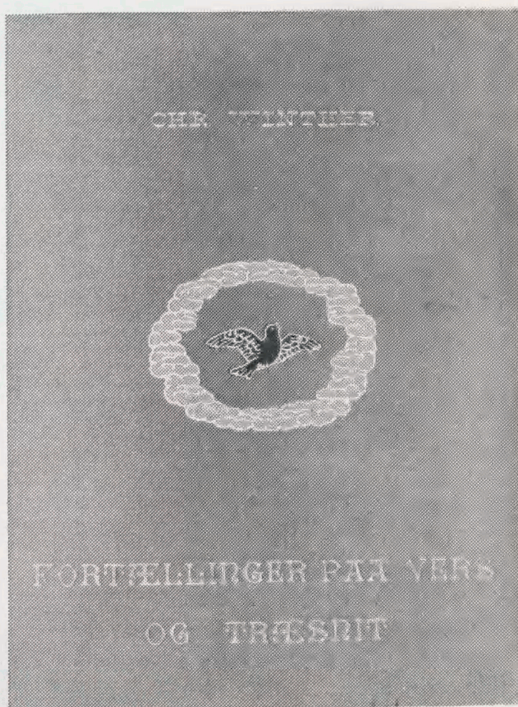
P & Ps bind er mørkegråt med maleri på forsiden af L.A. Ring, ifølge annonce "udført med 11 Farvetryk og [Titel i] Guld". Motivet er fra St. Jørgensbjerg i Roskilde.

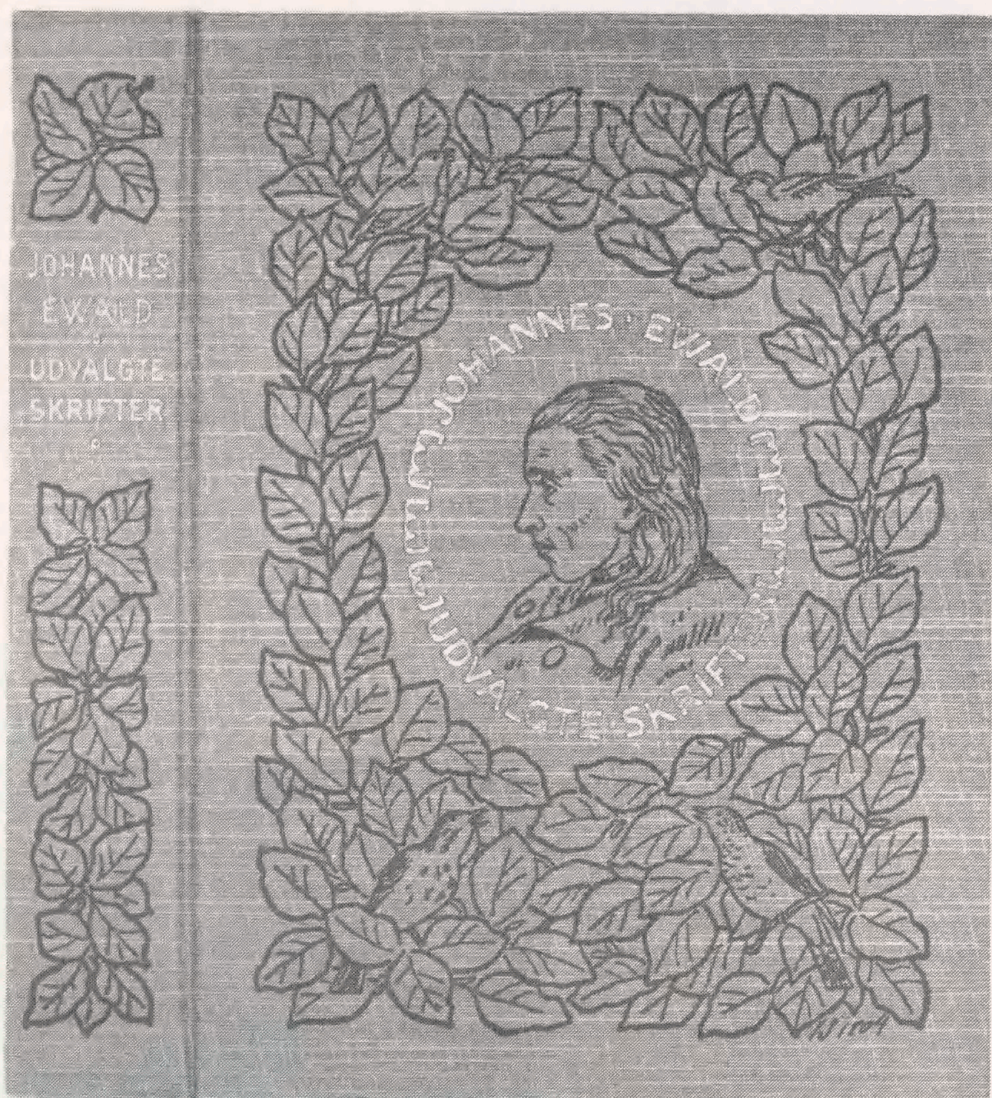

Indtil 1903 havde Gyldendals Bibliotek serietitlen trykt på bindet i forskellige kompositioner; derefter blev den forvist til titelbladet alene, til sidst til titelbladets bagside. Dette Chr. Winther-bind fra 1901 er blå med blomster i rødt, forside- og rygtitel er trykt med guld.

Bind fra P & P i lys blå farve med påtryk i guld og to farver. Dekorationen skyldes Joakim Skovgaard og er på samme bindfarve anvendt af P & P til alle seriens Chr. Winther-bind 1900-03.

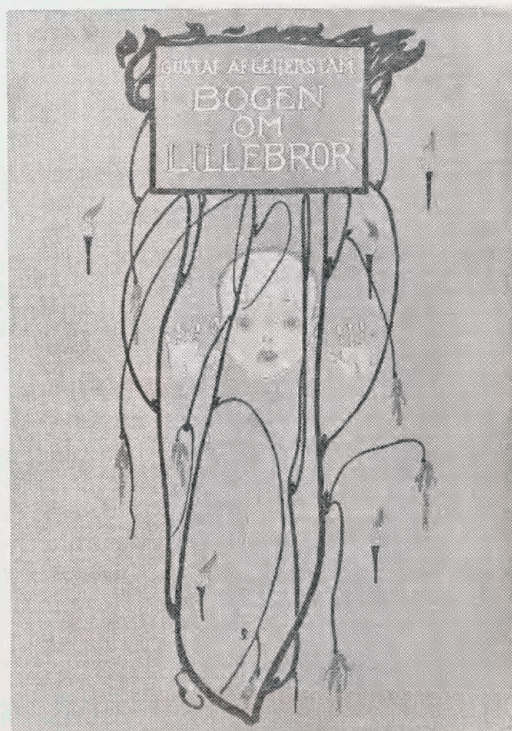

Mens forlagsbindet i Gyldendals Bibliothek 1904 blot har Ewald i sort silhouet med løs dekoration, har dette meget berømmede bind fra P & P Ewalds portræt tegnet af Joakim Skovgaard i fast titeloval trykt med guld, omgivet af løvværk med fugle. Tegningen er signeret af Skovgaard, men det oplyses andetsteds, at Th. Bingesbøll har lagt hånd til bladene (se teksten). Bindet er lyst brunligt, tegningen sort. Her gengivet efter et af de løse bind, P & P solgte til bogbinderne, hvad der ses af den flade ryg. Prisen var 50 øre pr. bind.

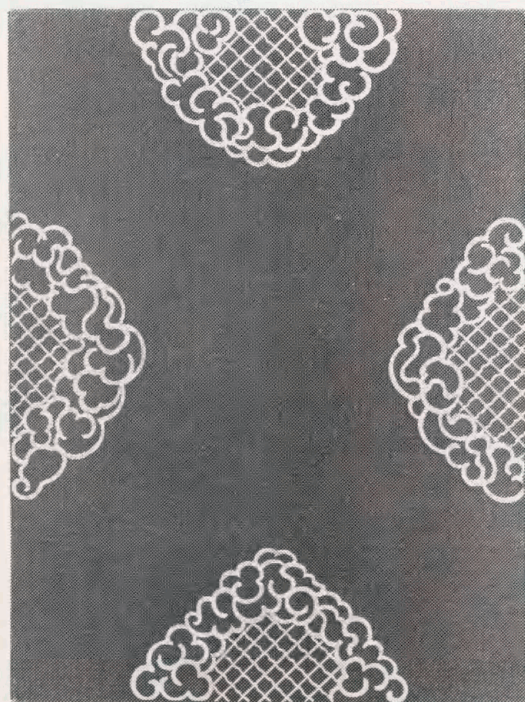

Gyldendals bind kunne også være vellykkede. Mens det tilsvarende P & P-bind nydeligt, men uopfindsomt har Oehlenschläger i indrammet silhouet på rød bund (tegning af Alfred Larsen), har Gudmund Hentze på forlagsbindet broderet over temaet "Phantasia". Det er sagtens inspireret af "Aladdin", hvor Phantasia har det sidste ord, men er for så vidt falsk reklame, som "Aladdin" ikke er med i bogens udvalg. Bindet er nærmest beigefarvet, tegningen rødbrunlig med guld, titel i guld. Gyldendals Bibliothek 1905.

Stilen er ikke den samme, men også dette bind i Gyldendals Bibliothek er tegnet af Gudmund Hentze, denne gang 1908 for P & P. Bogen om Lillebror, oversat af Charlotte Hilditch, er i blåt bind med tegning i sort, rødt og gråt, titel i guld. Det tilsvarende forlagsbind bærer en stor og tæt jugendstil-dekoration af Kr. Møhl.

Den finske forfatter Tavastjerna kom i 1907 i Gyldendals Bibliotek i et optryk af Peter Nansens oversættelse. Forlagsbindet er sort med komposition i grå farver, og afstemt hermed er forfatterangivelsen trykt i sølv. Uidentificeret kunstner.

Samme udgave i P & Ps bind. Det er grønt med karakteristisk dekoration og rygtitel i guld tegnet af Th. Bindsbøll, der leverede en mængde dekorative tegninger til P & Ps værksted. Dekorationen gentages på bagsiden i blindtryk.

Viggo Stuckenbergs to små romaner Valravn og Sol kom i Biblioteket 1908. Forlagsbindet er tegnet af en uidentificeret kunstner, der har omsat titlen i en naturalistisk dekoration. Det er gråblåt med tegningen i sort og guld.

P & Ps bind er grågrønt med symbolistisk-dekorativ tegning af Siegfried Wagner udført i sort, grønt og guld.